

HOLOKAUSTO UŽMARŠTIS KAIP ISTORINIS PROCESAS: VABALNINKIEČIŲ ATMINTIES ATVEJIS

Šarūnė Sederevičiūtė

Magistrantė
Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
El. paštas: sarunse@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje pristatomas Vabalninko miestelio gyventojų atminties (nuo XX a. ketvirto dešimtmečio iki 2014 m.) apie kadaise gausiai čia gyvenusių žydų bendruomenę tyrimas. Interviu ir turinio analizės metodais surinkti duomenys leido atskleisti procesą, kurio metu miestelyje susiformavo dabartinė užmaršties ir neartikuluoto nepatogumo būseną. Ją lėmė paties Holokausto sociokultūrinis trauminis efektas ir fundamentalūs demografiniai pokyčiai sovietmečiu, neskatinę tapatybės paieškų praeityje.

Reikšminiai žodžiai: atmintis, žydai, Holokaustas, Vabalninkas.

Keywords: memory, jews, Holocaust, Vabalninkas.

Įvadas

Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas buvo išnagrinėti Šiaurės Lietuvos miestelio, Vabalninko, bendruomenės atmintį apie kadaise čia gyvenusių gausią žydų bendruomenę¹. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse miestelyje gyveno 120 žydų šeimų – apie 600 žmonių iš 2 000. Tai visų pirma kokybinis, nedidelio mastelio tyrimas, kuriuo siekiama išanalizuoti vieną temą įvairiais požiūriais ir rakursais ribotoje erdvėje ir laike, priskirtinas tiek atminties studijoms, tiek mikroistorijai. Šiuo atveju pagrindinis objektas buvo vabalninkiečių katalikų bendruomenės narių atmintis, susiklosčiusi nuo maždaug

1930-ųjų iki atkurtos Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmečio. Šis laikotarpis aprėpia kelis lūžinius laikotarpius – nepriklausomybės netektį, Holokaustą, sovietmetį, nepriklausomybės atkūrimą ir Holokausto įvertinimą šiandienos Lietuvoje. Tyrimo pradžioje nesiryžta atminties apie žydus vadinti kolektyvine², nes klausimas, kiek ji yra bendra Vabalninkui, yra vienas tų, į kuriuos bandoma atsakyti. Taip pat keliami kiti uždaviniai. Kokie yra pagrindiniai atsiminimų apie Vabalninko žydus bruožai? Kokiais atminties

¹ Straipsnis parengtas pagal 2014 m. apgintą Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto kultūros istorijos ir antropologijos studijų programos bakalauro darbą, vadovas doc. dr. Artūras Vasiliauskas.

² Kolektyvinės atminties terminas čia vartojamas taip, kaip apibrėžtas M. Halbwachso, – tai grupės bendrai išgyventų įvykių atmintis. Jeigu pakankamai žmonių laiko tam tikrą prisiminimų rinkinį reikšmingu, tada tie atsiminimai prisideda prie kolektyvinės atminties formavimosi būtent kaip išlyga to, kas grupei svarbu tam tikru laiku. Žr. M. Halbwachso, 1980.

lygmenimis (individualiu, kolektyviniu)³ figūroja Vabalninko žydai ir kodėl? Kokios istorinės aplinkybės galėjo nulemti šiandienės miestelio bendruomenės atminties apie žydus būklę? Dėmesys skiriamas ne tik atsiminimų apie žydus pobūdžiui dar gyvų amžininkų pasakojimuose, bet ir jos perdavimo tarp kartų bei recepcijos problemoms, istorinėms atminties transformacijoms iki pat tyrimo laikotarpio – 2014 metų pavasario. Tokia papildoma dimensija, apimanti generacinių transformacijų fiksavimą, suteikia naujų įžvalgų bandant paaiškinti bendruomenės atminties veikimą.

Atsimena pirmiausia individai, todėl pagrindinis tyrime taikomas metodas yra interviu. Šiame straipsnyje remiamasi antropologinio (kokybinio) tyrimo tradicija, kai interviu tikslas nėra surinkti „grynus“ duomenis, nes tai paprasčiausiai neįmanoma, bet siekiama atrasti tinkamiausių interpretavimo ir pritaikymo būdą atsižvelgiant į kontekstą ir surinkti papildomus duomenis, kurie leistų patikrinti ir išplėsti užfiksuotus teiginius⁴. Šio metodo kritika daugiausia kyla iš didelio interpretacinių išvadų priklausomumo nuo tyrėjo asmenybės. Interpretacija dažnu atveju sunkiai verifikuojama, todėl interviu kritikuojamas kaip nepakankamai mokslinis metodas⁵. Tačiau vienas žymiausių sakininės istorijos šalininkų, literatūros ir kul-

tūros tyrinėtojas Alessandro Portelli teigia, kad interviu metodu surinkta medžiaga yra ne nepakankamai patikima, o patikima *kitokiu būdu*, nei tradiciniam istorikui įprasti šaltiniai. Mokslininkas tvirtina, kad „žodiniai šaltiniai pasako mums ne tik ką žmonės darė, bet ir tai, ką jie norėjo padaryti, ką manė darantys bei ką jie dabar galvoja darę“⁶. Tokia pozicija priimtina ir šio straipsnio autorei, todėl sąmoningai suvokiant, kad interviu metu pateikti istoriniai faktai daugeliu atvejų yra klaidingi, tampa lygiai taip pat svarbu, kodėl pateikėjas mano juos esant teisingus, arba kodėl meluoja ar kažką slepia.

Tyrimo metu naudoti trijų tipų interviu – neformalūs, nestruktūruoti ir pusiau struktūruoti⁷. Pirmuoju atveju fiksuotos tik pokalbių nuotrupos siekiant užčiuopti galimas temas ir pateikėjus, jie identifikuoti ir *sniego gniūžtės* technika. Daugiausia dėmesio skirta miestelio gyventojų – amžininkų pasakojimams, tiems žmonėms paruošti klausimynai. Tačiau griežtos interviu struktūros nebuvo stengtasi laikytis, nes kiekvienas pateikėjas ir situacija skirtingi, neįtelpantys į konkrečius rėmus. Kaip teigė ir etnologas Jonas Mardosa, tirdamas žydų ir lietuvių santykius miesteliuose, kalbai sukantis apie sudėtingas ir skaudžias žmonių santykių apraiškas, naudoti struktūruotą interviu tiesiog neįmanoma, nes tenka vertinti savo pačių ir kitų elgesį⁸. Atlikus žvalgomojus tyrimus per pokalbius su vietiniais paaiškėjo, kad Vabalninke 2014 metais gyveno tik 6 asmenys (5 moterys ir 1 vyras), menantys tar-

³ Tradiciškai kolektyvinė atmintis pagal vokiškąją, Assmanno vadovaujamą, liniją skirstoma į komunikacinę ir kultūrinę. Žr. J. Assmann, 2008, p. 109–118. Tačiau straipsnio autorės supratimu šios sąvokos visų pirma išreiškia ne atminties rūšių įvairovę, o skirtingus aspektus, kuriais į ją galima žvelgti analizuojant vieną ar kitą temą.

⁴ P. Atkinson, M. Hammersley, 2007, p. 102.

⁵ Apie antropologinių tyrimo metodų kritiką plačiau rašo C. Aull-Davies, 1999, p. 4.

⁶ A. Portelli, 1991, p. 50.

⁷ Tipologija nustatyta pagal tradicinę metodinę literatūrą, pavyzdžiui: H. R. Bernard, 2006, p. 210–212; F. R. F. Ellen, p. 229–232.

⁸ J. Mardosa, 1995, p. 375.

pukario miestelį, dar viena pateikėja dabar gyvena kitame mieste. Dėl vieno interviu nepavyko susitarti, dėl sveikatos problemų sunkiai kalbėjo ir vienas iš amžininkų Leonas⁹. Kaip paaiškėjo interviu metu, visi pateikėjai turėjo su žydų tautybės vabalninkiečiais asmeninių ir netgi labai artimų ryšių, peržengiančių prekybinių santykių ribas. Valerija (g. 1926 m.) mokėsi vienoje klasėje su žydų tautybės vaikais, su kuriais gerai sutardavo, tėvas mokėjo jidiš kalbą; Paulina (g. 1934 m.) gatvėje žaisdavo su žydų mergaitėmis, jų pakviesta lankėsi ne tik namuose, bet ir sinagogoje; Vandos (g. 1932 m.) kaimynystėje gyveno žydų šeima, palikdavusi jiems prižiūrėti savo sūnų, tėvas dirbo pas linų supirkėją žydą Vainerį; Ona (g. 1930 m.) žaisdavo su žydų tautybės vaikais, matė žydų kolektyvinio krikšto Holokausto metu akciją, tėvas zakristijonas taip pat daug bendraudavo su žydais.

Norint atsekti komunikacijos šeimoje žydų klausimu ypatybes, interviu imti iš keturių „antros kartos“¹⁰ vabalninkiečių, kurie vis dar gyvena miestelyje. Jų šeimų istorijose taip pat atsiskleidė asmeniniai susidūrimai su žydais. Ūkvedys Jonas (g. 1949 m.) gyveno Paryžiaus gatvėje. Ties jo šeimos namu ribojosi laikinasis getas, priešais stovėjo fotografo J. Daubaro namas. Tėvas buhalteris priklausė gaisrininkų draugijai ir jos orkestrui. Amžininkų

⁹ Iš viso su amžininkais atlikti 7 interviu: su Valerija 2014 m. vasario 18 d.; su Paulina I d. 2014 m. vasario 18 d.; su Vanda 2014 m. vasario 22 d.; su Paulina II d. 2014 m. vasario 22 d.; su Ona 2014 m. vasario 25 d.; su Janina 2014 m. kovo 7 d.; su Vladu ir Leonu 2014 m. vasario 22 d.

¹⁰ Čia turimi omenyje tie vabalninkiečiai, kurių tėvai gyveno Vabalninke žydų kaimynystės laikais. Iš viso atlikti keturi interviu: su Vladu 2014 m. vasario 19 d.; su Aldona 2014 m. kovo 22 d.; su Stase 2014 m. kovo 22 d.; su Jonu 2014 m. kovo 28 d.

atsiminimuose būtent ketvirtame dešimtmetyje įsteigta Laisvanorių gaisrininkų draugija ir jai priklausantis orkestras buvo tas darinys, kuriame dėl Vabalninko bendruomenės gerovės konsolidavosi lietuviai ir žydai. Virėjos Aldonos (g. 1952 m.) šeima gyvena buvusiam žydų name. Tėvas, anot jos, savanorių gaisrininkų draugijos įkūrėjas ir viršininkas. Kaimynystėje iki mirties gyveno po Antrojo pasaulinio karo grįžęs žydas Skokas su žmona ruse. Motinos sesuo tarnavo pas žydus ir, pasak gandų, glaudė juos vokiečių okupacijos metu. Mokytojos Stasės (g. 1939 m.) mama dirbo samdine Vabalninko dvare, taip pat miestelio žydų šeimose. Kino mechanikas Vladas (g. 1937 m.), Leono brolis, aktyvus gandų tinklo veikėjas, iš pradžių teigė, kad apie žydus nieko nei pats, nei kuris iš šeimos narių nežino, nors mena vokiečių okupacijos įvykių fragmentus. Vis dėlto detalesniais klausimais pavyko ir jo atmintyje sužadinti kelis epizodus, susijusius jau su sovietmečiu.

Klausimais, ką pateikėjai žino apie Vabalninko žydus, siekta apčiuopti, kurie individualios liudininkų atminties fragmentai prasibrovė pro kolektyvinę atminties tinklą ir kaip tas tinklas juos modifikavo. Kita dalis klausimų buvo skirta šios atminties sklaidos ypatybėms nustatyti – kas pasakojo, kodėl pasakojo ar nepasakojo, kokiomis aplinkybėmis ir pan. Šie klausimai taip pat užduoti įvykių amžininkėms, klausta, kiek jos yra kalbėjusios su Vabalninko žydais, ar juos atsimena vėlesniais laikais, kodėl pasirinko vieną ar kitą strategiją, taip pat kiek su jomis žydų tema kalbėjo tėvai.

Nestruktūruoti interviu imti iš kultūrinio miestelio elito, Vabalninko krašto ir istorijos fondo narių, muziejaus įkūrėjų –

pensininkų Algirdo ir Mirdzos, Angelės, mokytojų Audronės ir Valės¹¹. Visi šie pateikėjai į Vabalninką atsikraustė sovietmečiu, jų šeimos kilusios iš kitur, taigi jie reprezentuoja ir istoriškai pakitusios miestelio bendruomenės požiūrį. Jam atstovauja ir prieš 1990-uosius į Vabalninką dėl darbo atsikėlę mechanikos inžinierius Arvydas ir agronomė Gitana¹². Nestruktūruota interviu forma pasirinkta todėl, kad iš anksto buvo neįmanoma nustatyti, ką pateikėjai žino apie Vabalninko žydus. Todėl klausimai kilo tiesiogiai iš pateikėjų atsakymų, prašant papildomų detalių. Svarbiausios temos buvo, ką pateikėjai žino apie Vabalninko praeitį apskritai, ar ji jiems svarbi, ką ir iš kur girdėjo apie Vabalninko žydus, ar laiko save vabalninkiečiais. Pastarasis klausimas buvo svarbus tikrinant prielaidą, kad į miestelį vėlesniais laikais atsikėlę gyventojai nelaiko savęs vabalninkiečiais, todėl nejučia gyvo poreikio gilintis ir į jiems svetimą vietinę istoriją.

Be interviu, kaip pagrindinio duomenų šaltinio, tyrime buvo pasitelkta ir papildoma šaltinių grupė, siekiant papildyti turimą informaciją ir prakalbinti surinktus duomenis. Pirmiausia tai vietinio saviveiklininko, kraštotyros entuziasto Algirdo Garbauskio 2001–2005 metais užfiksuoti keturių vabalninkiečių atsiminimai apie miestelio praeitį iš jo asmeninio archyvo¹³.

¹¹ Iš viso atlikti trys interviu, su Algirdu, kaip kraštotyros entuziastu, daug bendrauta neformaliai. Interviu su Algirdu ir Mirdza. 2014 m. kovo 1 d.; su Audrone ir Vale 2013 m. gruodžio 29 d.; su Angele 2014 m. kovo 7 d.

¹² Interviu su Arvydu 2013 m. gruodžio 25 d.; su Gitana 2013 m. gruodžio 25 d.

¹³ Naudotasi Janinos, Zofijos, Jono ir Onos atsiminimais, kuriuose užsimenama apie vokiečių okupacijos ir tarpukario laikotarpį Vabalninke. Jie rinkti ruošiant knygą *XX amžiaus Vabalninkas: datos, įvykiai, žmonės*. Sud. Algirdas Garbauskas. Panevėžio spaustuvė, 2007. Naudotasi asmeniniu A. Garbauskio rankraščiu.

Taip pat autentiškas vabalninkietės Janinos Žitkevičiūtės laiškas, siųstas valstybiniam Vilniaus Gaono žydų muziejui, įstaigos atstovei, renkančiai informaciją apie Vabalninko žydus būsimai Juozo Daubarо fotografijų parodai, 1991 metais apsilankius miestelyje. Laiške vabalninkietė pasakoja apie konkrečius jai žinomus nusikaltimus miestelyje žydams, smulkiai apibūdina, aptaria tarpusavio santykius su savo viršinininku vaistinėje, Ilja Govšovičiumi. Laiškas emociingas ir perteikia autorės širdgėlą ir tragizmą. Siekiant kuo tiksliau rekonstruoti miestelio gyvenimą tarpukariu, identifikuoti kai kuriuos asmenis ir vietas, nagrinėtos Vabalninko metraštininku tituluojamo, dabar jau mirusio vietinio fotografo Juozo Daubarо (1895–1982) nuotraukos. Jis, be studijinių portretų, fiksavo ir kasdienius Vabalninko gyvenimo vaizdus, šventes. Vienintelis išsamiau tyrinėjęs J. Daubarо veiklą ir darbus fotografijos istorikas S. Žvirgždas teigia, kad nuo 1921 iki 1970 metų jis padarė apie 20 000 nuotraukų, bet dauguma negatyvų buvo sunaikinti¹⁴. Išlikusios nuotraukos saugomos Biržų krašto Sėlos muziejuje, Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje (publikuotos albume „Jie gyveno Vabalninke“¹⁵). Didžiausią J. Daubarо darytų negatyvų kolekciją yra sukaupęs Lietuvos nacionalinis muziejus, tačiau su šia medžiaga nebuvo galimybės susipažinti¹⁶. Lokalioji atminties politika ir atminties kultūra tirama ir analizuojant vietinę spaudą – laikraštį

¹⁴ S. Žvirgždas, 2000.

¹⁵ *Jie gyveno Vabalninke: 1925–1941*, 2009.

¹⁶ Su LNM saugomais 700 negatyvų man taip ir nebuvo leista susipažinti, aiškinant, kad stiklo plokštelės labai pažeidžiamos ir nėra tinkamos technikos joms peržiūrėti.

„Žolinės varpai“¹⁷, Biržų krašto muziejaus „Sėla“ Vabalninko filialo ekspozicija, paminklus ir paminklines lentas¹⁸, gatvių pavadinimus. Atsižvelgta į tai, kokią dalį šiuose atminties ženkluose užima žydiškasis paveldas. Istorinės praeities įamžinimo istoriją, memorialų atsiradimo aplinkybes, remdamasi liudininkų atsiminimais bei muziejininkės, Sąjūdžio aktyvistės O. Šoblinkienės dienoraščiu, nuodugnai aprašė buvusi sąjūdininkė Angelė Jurevičienė, parengusi leidinį, skirtą Sąjūdžio veiklai Vabalninke¹⁹, įvykių kronika taip pat išdėstyta A. Garbausko sudarytoje knygoje apie XX amžiaus Vabalninko istoriją²⁰. Todėl dabar labai patogu atsekti oficialių atminties perteikėjų (angl. *vehicles*

¹⁷ Tris kartus per metus išeina aštuonių puslapių „Žolinės varpų“ numeris, redaguojamas Angelės Jurevičienės ir kitų Vabalninko krašto ir kultūros istorijos fondo narių, remiamas Vabalninko bažnyčios pastoracinės tarybos. Išanalizuoti visi 32 nuo 2003 metų pradėto leisti laikraščio numeriai.

¹⁸ Memorialinė lenta kompozitoriui Juozui Naujaliui; skulptūra „Svajonė“ Žolinės aikštės skvere, skirta visiems vabalninkiečiams; akmeninis kryžius pokario rezistentams skvere; stogastulpis skvere, skirtas 200 metų miesto sukakčiai paminėti; atminimo lenta monsijorui Kazimierui Vasiliauskui bažnyčioje; atminimo akmuo, žymintis senąsias žydų kapines; Atgimimo ažuolynas ir rezistentų aukų paminklas prie senųjų žydų kapinių, kur buvo užkasami pasipriešinimo dalyvių kūnai; stogastulpis, skirtas Vabalninko 450-osioms metinėms paminėti prie kultūros namų; paminklas tremtiniams kapinėse; Šv. Marijos paminklas, pastatytas vyrų katalikų organizacijos 1934 m. už kapinių, kelių sankryžoje; paminklas perlaidotiems 95 pokario rezistentams kapinėse; monsijoro Kazimiero Vasiliausko memorialinis kambarys; Baliai Sruogai skirtas kambarys ir rašytojo skulptūra Vabalninko Balio Sruogos vidurinėje mokykloje; atminimo lenta Konstantinui Šakeniui ant pradinės mokyklos pastato; atminimo lenta Antanui Jurgeliūnui; atminimo lenta ant namo, kurio rūsyje buvo kalinami partizanai; medžio skulptūrų kompleksas Jonui Strielkūnui atminti; atminimo lenta Pranutei Aukštikalnytei.

¹⁹ *Sąjūdis Vabalninke*, 2008.

²⁰ *XX amžiaus Vabalninkas: datos, įvykiai, žmonės*, 2007.

of memory), paverčiančių gyvą atmintį į bendrą kultūrinį žinojimą,²¹ istorija.

Istoriografija ir teorinės tyrimo atspirtys

Bandant išanalizuoti straipsnyje pristatomam tyrimui aktualią istoriografiją, reikia peržengti vieno studijų lauko ir net disciplinos rėmus. Nagrinėjant konkretų Vabalninko atvejį, apimamos tiek žydų istorijos²², tiek Holokausto, tiek kolektyvinės atminties, tiek žodinės istorijos ar antropologijos sričių temos, kurias analizuoja ne tik istorikai, bet ir etnologai, filosofai, sociologai ar folkloristai. Dėl to smulkiau nagrinėjami tik aktualiausi ir tiesiogiai su tyrimo specifika susiję tekstai.

Analizuojant atmintį, svarbus detalesnis istorinis kontekstas, šiuo atveju Holokausto Lietuvoje specifika. Pati Holokausto studijų kryptis labai plati, o ir pati istoriografija jau buvo svarstyta Arūno Bubnio²³ ir Vytauto Berenio²⁴. Vien solidžios apimties Alfonso Eidinto²⁵ ar A. Bubnio²⁶ sudaryti straipsnių rinkiniai leidžia įgyti supratimo apie prieštaringas ir įvairias prieigas prie Holokausto temos pastaruoju dešimtmečiu. Čia ypač aktualūs A. Bubnio tyrimai, kuriuose jis daug dėmesio skiria Holokausto eigai provincijoje²⁷. Mokslininkas, remdamasis archyviniais dokumentais, detalai atkuria

²¹ A. Confino, 1997, p. 1386.

²² Žydų istorijos kokybišką istoriografiją parašė J. Verbickienė, tyrinėjusi Lietuvos žydų istoriją, žr. *Lietuvos žydai: istorinė studija*, 2012, p. 21–26.

²³ A. Bubnys, 2009.

²⁴ V. Berenis, 2000, p. 3–24.

²⁵ *Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys*, 2001, 823 p.

²⁶ *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, 2011, p. 136–165.

²⁷ *Ibid.*, p. 136–165.

mažesniuose miesteliuose vykdytų žydų žudynių schemą ir leidžia patikslinti vabalninkiečių pasakojimus istoriniais faktais. Svarbu pažymėti, kad tiek A. Bubnio, tiek A. Eidinto istoriniuose Holokausto tyrimuose neatkreipiamas dėmesys į žmonių pasakojimus, kaip galimus šaltinius. O kai kuriuose kituose tyrimuose, pavyzdžiui, Nathano Coheno²⁸, pasitelkiami rašytiniai pačių žydų užfiksuoti išgyvenimai, tačiau ne liudininkų lietuvių. Esant tokiai padėčiai, kai tyrėjai menkai kreipia dėmesį į liudininkus lietuvius, užfiksuoti žodiniai Vabalninko gyventojų pasakojimai gali praplėsti istorinių Holokausto tyrimų provincijoje ribas, nes atskleidžia įvairesnes individualias perspektyvas ir archyvinis duomenis papildo konkretesnėmis detalėmis ir siužetais. Žodinius šaltinius žydų ir lietuvių istorijai nagrinėti panaudojo etnologas J. Mardosa. Jo tyrimo objektas yra šių dviejų grupių buitiniai santykiai provincijose 1920–1940 metais²⁹. Mokslininko teigimu, santykiai tarp lietuvių ir žydų pasižymėjo *užslėptu priešišku, psichologine įtampa ir pastarosios grupės atsiribojimu*³⁰. Galima suabejoti, kad vienalytiškai visuomenę reginti išvada neatskleidžia nei priešiško masto, nei galbūt pakitusio apklaustųjų vertinimo, kurį galėjo lemti vėlesni Holokausto įvykiai. Taip pat labai nelengva įteisinti interviu metodu surinktus duomenis, kai bandoma rekonstruoti istorinę realybę remiantis dabarties pasakojimais. Todėl J. Mardosos teiginys Vabalninko atminties tyrime priimamas atsargiai, o klausimai formuluoti

pirmiausia taip, kad atskleistų asmeninius ryšius tarp žmonių, o ne supriešintų žydus ir lietuvius³¹.

Šiek tiek kitokią prieigą naudoja sociologė Irena Šutinienė. Ji, be visa ko, tyrinėja ir nedidelių miestelių gyventojų kolektyvinę atmintį³². Mokslininkė dirbo Panemunėlyje, Rumšiškėse, Papilėje, Eišiškėse – miesteliuose, kurie, kaip ir Vabalninkas, kadaise turėjo gausias, vėliau brutaliai išnaikintas žydų bendruomenes. Viena jos tyrimuose analizuotų temų buvo ir atmintis apie lokalias žydų bendruomenes. Per autobiografinius pasakojimus I. Šutinienė stengėsi išskirti jau du atminties matmenis – tiek rekonstruoti tam tikro istorinio laiko (tarpukario ir Holokausto) žmonių požiūrius, tiek dabartinį atminties apie žydus turinį. I. Šutinienė savo pagrindinį teiginį, kad „atmintis apie žydus yra kolektyvinės atminties pakraštyje“, aiškina trimis argumentais. Pirmiausia teigiama, kad Holokaustas, nesuvoktas kaip sava trauma, nes žydai visada buvo „kita“ grupė, todėl ir įvykių atmintis svetima. Antra, Holokausto pirmumas traumuojančių karo įvykių grandinėje buvo užgožtas ir nustelbtas vėlesnių tragedijų. Trečia, kadangi žydiškoji atmintis nevyravo oficialiuoju lygiu ir nebuvo suteiktas joks bendras įvykių vertinimo vardiklis, taip skatinta užmarštis ir kasdienėje komunikacijoje³³. Tokie sociologės paaiškinimai įkvepia, o gal net primygtinai siūlo atkreipti dėmesį į istorinį kolektyvinės atminties formavimosi kontekstą. Vabalninko atveju ieškoma sąlygų,

²⁸ N. Cohen, 1995, p. 217–222.

²⁹ J. Mardosa, 1995, p. 381. Remtasi daugiau nei dvidešimtyje miestelių ir kaimų kelis dešimtmečius rinktais nestruktūruotais interviu.

³⁰ *Ibid.*, p. 374–382.

³¹ Pavyzdžiui, vienas pirmųjų klausimų pateiktams buvo „Kokius konkrečiai žydų tautybės asmenis pažinojote?“

³² I. Šutinienė et al., 2003; I. Šutinienė, 2013, p. 385–483; I. Šutinienė, 2004, p. 59–68.

³³ I. Šutinienė et al., 2003, p. 28.

nulėmusių dabartinę atminties būklę, ypač daug dėmesio skiriant trauminės patirties, kaip socialinės ar kultūrinės tvarkos lūžiui, kurią atskiru straipsniu taip pat yra pristatę I. Šutinienė, sąvokai³⁴.

Trijų pasienio miestelių – Valkininkų, Vilkyškių ir Žeimelio – atmintį bei tapatybę tyrinėjo filosofė Jurga Jonutytė ir folkloristė Lina Būgienė³⁵. Jų tyrimo objektas – atminties cirkuliavimas, istorijos gyvavimas dabartyje pasakojimų pavidalu ir jų poveikis individo tapatybei ir bendruomenės būklei, nors ir platesnis, bet labai artimas ir šio darbo objektui. Mokslininkės bandė aprėpti įvairius atminties sluoksnius ir su atmintimi susijusius skirtingus klausimus miestelių bendruomenėse, ypač daug dėmesio skirdamos interviu būdu surinktų ir užrašytų pasakojimų formai analizuoti. Būtent J. Jonutytės ir L. Būgienės atliktas tyrimas yra pirmas tikrai rimtas ir metodiškai tvirtas bandymas pažvelgti į žodinio lokalsios bendruomenės atminties diskurso egzistavimo sąlygas. Šių tyrėjų išryškinti specifiniai atminties veikimo akcentai nebeleidžia žvelgti į žmonių pasakojimus kaip į vienasluoksnį istorinių žinių šaltinį, padedantį paprasčiausiai rekonstruoti praeitį. Todėl ir tiriant Vabalninko kolektyvinę bei individualias atmintis būtent monografijoje pristatyta metodika bei mintys buvo stiprus atspirties taškas, ypač suvokiant trauminę atmintį. Jos pagrindinis bruožas, anot teorinių monografijoje pristatytų prielaidų, yra negebėjimas sklandžiai papasakoti įvykio, todėl atmintis negali pereiti iš

individualaus į kolektyvinį lygmenį³⁶. Iš čia kyla ir viena pagrindinių Vabalninko atvejį paaškinančių tezių, kad žydų vos gyvas egzistavimas kolektyvinėje bendruomenės atmintyje yra nulemtas ne tik jų kitoniškumo ar prieštaravimo lietuviškam istoriniam naratyvui, bet ir Holokausto sukulto didžiulio trauminio efekto. Kartu atkreipiamas dėmesys į pasakojimų transformacijas bėgant laikui ir keičiantis kartoms, į komunikacinės atminties sklaidos sąlygas. Nors trijų miestelių tyrimas, anot autorių, yra pabrėžtinai neistorinis, jis leidžia Vabalninko atvejį įterpti į platesnį kontekstą ir suprasti jį ne kaip visiškai unikalų, bet patvirtinantį esamas išvadas ir papildantį jas lokaliomis interpretacijomis.

Saulius Sužiedėlis ir Šarūnas Liekis pateikė gana išsamią apibendrinančią Holokausto atminties Lietuvoje retrospektyvą ir analizę³⁷, tačiau čia nagrinėjama atmintis yra viešoji, aiškinama daugiausia per politinę, galios santykių prizmę. Tekstas parankus komunikacinės ar individualios atminties platesniam įk kontekstinimui. Autoriai parodo, kad netgi viešieji istoriniai naratyvai apie žydus dažnai atskleidžia konfliktuojančius požiūrius. Vienas pasižymėjusių Holokausto istorinės atminties, kaip proceso, temos tyrėjų, Hektoras Vitkus, analizavo kintantį visuomenės požiūrį į šią tragediją³⁸. Jo manymu, Lietuvos visuomenė pagal praeities suvokimą perėina į „įsivyraujančios“ Holokausto istorinės atminties fazę, kurioje vis dar veikia dviejų genocidų, žydų ir bolševizmo, Holokausto unikalumo neigimo stereotipai³⁹. Tačiau kyla klausimas, ar tie patys dėsniai

³⁴ I. Šutinienė, 2002, p. 57–62.

³⁵ J. Jonutytė, L. Būgienė, A. Krasnovas, 2013, 246 p. A. Krasnovo indėlis į šią monografiją – grožinės literatūros, susijusios su Vilkyškiais, analizė, nesusijęs su pristatomo tyrimo problematika, todėl toliau jis neminimas.

³⁶ J. Jonutytė, L. Būgienė, 2013, p. 19.

³⁷ S. Sužiedėlis, Š. Liekis, 2013, p. 319–351.

³⁸ H. Vitkus, 2005, p. 51–64.

³⁹ *Ibid.*, p. 57.

galioja Vabalninko atveju, nes bendras Lietuvos visuomenės santykis su istorine Holokausto atmintimi nebūtinai yra analogiškas konkrečios bendruomenės santykiui su joje vykdyto žydų naikinimo atmintimi. Todėl ir H. Vitkaus teiginys, kad *Holokausto istorinis naratyvas konkuruoja su pamatiniu lietuviškos tapatybės elementu – martirologine atmintimi, iškeliančia savo tautos, kaip pagrindinės totalitarinių režimų aukos, įvaizdį*⁴⁰, verčia abejoti jo pritaikomumu šiame lokaliame tyrime.

Ieškant platesnių teorinių modelių, reikia atsigręžti į Vakarų akademikus ir mąstytojus. Provokatyvus olandų profesoriaus, istorijos filosofo Franko R. Ankersmito veikalas apie istorinės patirties prigimtį ir vaidmenį toli peržengia straipsnyje pristatomo tyrimo problematikos ribas, tačiau jo nagrinėjami užmaršties bei traumos fenomenai suteikia vertingų įžvalgų bandant paaiškinti konkretų Vabalninko bendruomenės atvejį. F. R. Ankersmitas išskiria keturis užmaršties tipus⁴¹. Pirmiausia pamirštame nereikšmingas kasdienybės detales, nesudariusias aplinkybių svarbiems tapatybės pokyčiams ar neskatinusias priimti gyvenimą keisiančių sprendimų. Antras tipas apibūdina tuos atvejus, kai galbūt pamirštame mums įtaką padariusius dalykus, tačiau paprasčiausiai tada net nenučiuokėme, kad jie reikšmingi. Trečiasis užmaršties variantas pasireiškia tada, kai turime aiškias priežastis neatsiminti, pavyzdžiui, todėl, kad prisiminimai esti nepakeliamai skausmingi. Čia F. R. Ankersmitas iš karto įžvelgia paradoksą. Atsiminimai gali būti išstumti iš sąmoningos atminties, tačiau trauminės patirties subjektas liks jos

paveiktas kitais, nesąmoningais būdais, taip ši užmaršties forma tampa nesąmoninga atmintimi. Tokia atmintis yra kartu ir užmiršta, ir visada atsimenama. Tokį nesuderinamumą galima įveikti trauminę patirtį naratizavus – įpynus ją į gyvenimo istorijos pasakojimą taip, kad ji pasiduoėtų tapatybės pagrindimui. Tai sunki užduotis, skatinanti grįžti į skausmingą praeitį ir ją apmąstyti tiek individualiu, tiek kolektyviniu lygmeniu. Tačiau tik tada trauminė patirtis praranda savo grasinantį ir destruktivų pobūdį. Deja, tai neįmanoma ketvirtuoju užmaršties atveju, kai ji tampa naujos tapatybės susiformavimo sąlyga. Kai aplinkybės ar įvykiai susiklosto taip, kad tenka patirti gyvenimą iš pagrindų keičiančius lūžius (tarkime, pramonės revoliuciją), tenka įgyti naują tapatybę. Tai įmanoma tik tuo atveju, jeigu visiškai užmirštama senoji, negalinti gyvuoti naujomis sąlygomis. Holokausto, kaip trauminio įvykio, atveju reikia kalbėti apie trečiąjį užmaršties tipą, paradoksaliąją „užmirštą, bet atsimenamą atmintį“⁴². Būtent vadovaujantis tokia F. R. Ankersmito pasiūlyta prieiga buvo mėginta suvokti Vabalninko kolektyvinės užmaršties proceso ištakas ir specifiką. Empiriniais tyrimais traumos teoriją papildė G. Benezeris⁴². Jo teigimu, trauminės patirtys, net jeigu asmuo ir susitaikė su jomis, naratyvuose yra pasakojamos specifiniu būdu, ir šie būdai gali būti aptikti bei sužymėti. Tyrinėdamas žydų pabėgėlių interviu, jis nustatė trylika požymių, įspėjančių apie traumas pateikėjų gyvenimo istorijose⁴³. Būtent jais remtasi ir Vabalninko kolektyvinės atminties tyrime, siekiant patvirtinti trauminės atminties egzistavimą.

⁴⁰ Z. Vitkus, 2012.

⁴¹ F. R. Ankersmit, 2005, p. 321–324.

⁴² G. Benezer, 1999, p. 29–44.

⁴³ *Ibid.*, p. 29–44.

Pats Vabalninkas į profesionalių istorikų akiratį kol kas nėra pakliuęs. Pirmasis miesteliui dėmesio skyrė būtent iš šio krašto kilęs tarpukario švietimo ministras ir valstybės kontrolierius Konstantinas Šakenis (1881–1959)⁴⁴. Jo surinkti duomenys iki šiol yra vertingi kaip bene vienintelis lengvai prieinamas paliudijimas apie Vabalninko praeitį iki XX amžiaus pirmos pusės⁴⁵. Rašytoja ir Vilniaus Gaono žydų muziejaus darbuotoja Dalija Epšteinaitė paruošė keliolikos puslapių įvadinį straipsnį Vabalninko žydų albumui⁴⁶, kuriame, remdamasi tiek išsigelbėjusių žydų publikuotais atsiminimais, tiek vietinių pasakojimais, bandė rekonstruoti lietuvių ir žydų santykius, vabalninkiečių gyvenimą, nacių okupacijos laikotarpio įvykius. Ši medžiaga padėjo atkurti šiame straipsnyje pristatomo tyrimo istorinį kontekstą.

Šiame straipsnyje, remiantis atliktu tyrimu, siekiama atskleisti procesą, kuriam vykstant susiformavo dabartinė atminties apie Vabalninko žydus būklė, ir jį paaiškinti. Pirmiausia, gilinantis į amžininkų interviu, analizuojamas Holokausto efektas Vabalninko bendruomenės lietuviškajai daliai. Toliau atkuriamos sovietmečio sąlygos, formavusios atitinkamą atminties diskursą. Galiausiai pristatomi bandymai sužadinti atmintį apie žydus nepriklausomybės laikotarpiu ir šiandienė situacija.

Vabalninko istorinis kontekstas

Nuo pat pirmojo Vabalninko kaimo rašytinio paminėjimo 1555 metais iki bau-

džiaus panaikinimo Vabalninko krašto žemės ir ten gyvenę baudžiauninkai visada buvo tiesioginėje didžiųjų kunigaikščių, o vėliau Rusijos imperatorių valdžioje. Pats Vabalninkas XVIII amžiaus pabaigoje buvo gavęs Magdeburgo teises. XIX amžiaus pabaigoje, be mūrinės bažnyčios, sinagogų, mokyklos, krautuvių ir kelių smuklių, čia jau veikė vaistinė, taupomoji kasa, valsčiaus ligoninė, paštas ir kompozitoriaus Juozo Naujalio vadovaujamas choras⁴⁷. Prekyba visuomet buvo beveik išimtinai žydų rankose, tačiau miestas niekada nėra buvęs didesnis prekybos centras, nors turgūs įvesti beveik nuo pat įsikūrimo⁴⁸.

Tarpukario Vabalninkas nedaug kuo skyrėsi nuo tipinių to meto miestelių. Čia vyravo smulki prekyba ir amatininkystė, gyventojai teikdavo įvairias paslaugas. Kartu Vabalninkas buvo visus broožus atitinkantis štetlas. Žydai čia minimi jau 1667 metais, ir didžiąją istorijos dalį sudarė apie pusę miestelio gyventojų, turėjo savo rabiną, sinagogas, pradinę mokyklą. Bėgant metams Vabalninko gyventojų skaičius etnine prasme didėjo gana tolygiai. 1738 metais užfiksuota 11 krikščionių ir 12 žydų šeimų; 1798 metais atitinkamai – 26 ir 22; 1858 metais tikslus gyventojų skaičius – 1 178, iš jų 545 žydai; 1915 metais apie 2 000 gyventojų ir ta pati pusė žydų⁴⁹. Per Pirmąjį pasaulinį karą nukentėjo visas miestelis. Vabalninke Rusijos imperijos kazokai 1915 metais surengė pogromą. Tais pačiais metais caro valdžios įsaku žydai buvo išstremti į pietinius imperijos pakraščius, jų turtas išgrobstytas. Vėliau daugelis grįžo. Bendruomenės na-

⁴⁴ K. Šakenis, 1935.

⁴⁵ Autorius rėmėsi tiek archyviniais dokumentais, kurie originalo kalba publikuoti knygos gale, tiek žodinės istorijos būdu surinktais duomenimis, savo ir aplinkinių gyventojų atsiminimais.

⁴⁶ *Jie gyveno Vabalninke: 1925–1941*, 2009.

⁴⁷ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2013, p. 489.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 105–106.

⁴⁹ K. Šakenis, 1935, p. 102.

riai vertėsi smulkiaja prekyba, amatais, kai kurie augino rugius, linus. Turtingesni laikė parduotuves, neturtingi perpardavinėjo arklus, kitus galvijus arba, važinėdami po kaimus, supirkdavo iš ūkininkų vaisius ir daržoves, o paskui parduodavo turguje⁵⁰. Iš 50 Vabalninke buvusių parduotuvių 45 priklausė žydams⁵¹.

Trauminis diskursas amžininkų atmintyje

1941-ųjų vokiečių okupacijos eiga ir žydų naikinimas Vabalninke atitinka bendrąsias istoriografines schemas. Birželio 22 dieną miestelio gyventojus pasiekia žinia apie karą. Vabalninko policijos viršininkas įspėja žydus vykti į kaimą ir bandyti slėptis, tačiau paklauso vienetai. Vietiniai žydai bando pasiekti geležinkelio stotį ir iš ten prasiveržti į Rytus, tačiau nesėkmingai – eismas sutrikęs, o stotis sausakimša. Pirmosiomis karo dienomis, dar prieš atvykstant Vokietijos naciams, vietinių partizanų baltaraiščių iniciatyva atskirti įtariamais komunistine veikla asmenys. Birželio 27-ąją atvykusius nacių kareivius pasitinka baltaraiščių būrys. Kelios dešimtys įtariamųjų komunistų sušaudomi, tarp jų yra tiek žydų, tiek lietuvių, tiek rusų kilmės asmenų. Miestelio žydai įkurdinami iki tol skurdesniųjų lietuvių apgyvendintoje Paryžiaus gatvelėje, laikinajame gete (kaip ir kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose⁵²) apie porai mėnesių. Ten iki tol gyvenę lietuviai perkeliama į palyginti prabangesnius žydų būstus. Tuo metu

kyla iniciatyva žydus perkrikštyti ir taip apsaugoti nuo mirties. Didžioji dalis jų dalyvauja akcijoje, krikšto tėvais sutinka būti vietiniai lietuviai. Neapsikrikštijusieji pasmerkia apsikrikštijusiuosius. Kelios įtakingų vabalninkiečių žmonos vyksta į Biržus su dovanomis ir prašo, kad žydams būtų leista dirbti ūkiuose ir jų neliesti. Rugsėjčio pabaigoje pranešama, kad žydai perkeliama į darbo stovyklą ir jiems liepta rengtis kelionei į Pasvalį. Rugsėjčio 26 dieną vabalninkiečiai netoliese esančiame Žadeikių miške sušaudyti tarp 1 349 Pasvalio žydų. Egzekuciją vykdė 40 vyrų, atvykusių iš Kauno, – 3 kuopos 1 (13) savisaugos bataliono nariai⁵³. Šiuo laikotarpiu, skirtingais momentais, išsigelbėti pavyksta iki dešimties Vabalninko žydų. Jie glaudėsi daugiausia pas ūkininkus kaimuose. Likusių vabalninkiečių laikysena Holokausto akistatoje nesisiskyrė nuo bendrosios Lietuvos, politologo Aleksandro Štromo išskirtos į tris tipines kategorijas, – mažuma aktyviai bendradarbiavusių su naciiais, mažuma gelbėjusių ir diduma atsiribojusių, deklaravusių savo bejėgiškumą ir baimę⁵⁴. Joks kitas laikas taip staiga nenusinešė tiek daug gyvybių – be 500 miestelio žydų, dar kelios dešimtys vietinių lietuvių, kaltintų komunistine veikla.

Pristačius faktinį įvykių vaizdą, galima pereiti prie amžininkų interpretacijų. Šio diskurso analizėje atkreipiamas dėmesys ne tik į tai, *kas*, bet ir *kaip* sakoma ieškant patvirtinančių požymių pradinei teorinei prielaidai, kad Holokausto atmintis yra visų pirma trauminė.

Pirmasis amžininkų pasakojimo bruožas yra tyla ir atsiribojimas. Nė viena pa-

⁵⁰ *Jie gyveno Vabalninke: 1925–1941*, 2009, p. 10.

⁵¹ *XX amžiaus Vabalninkas: datos, įvykiai, žmonės*, 2007, p. 93.

⁵² Mažųjų getų, kaip provincijos fenomeno, specifiką (neturi vidinio administravimo, mažas narių skaičius) ištyrė ir aprašė A. Bubnys, 2011, p. 135.

⁵³ *Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys*, 2001, p. 152.

⁵⁴ A. Štomas, 2001, p. 452.

teikėjų nesugebėjo nuosekliai papasakoti apie karo įvykius. Nuolatinis pasimetimas tarp to, ką padarė rusai ir ką vokiečiai bei teisinimasis vaikiška atmintimi būdingas beveik kiekvienam atsakymui į klausimą apie tą metą. Dažniausias išgirstas atsakymas – *kad aš nieko nemačiau ir nežinau*. Taip pat ir simptomiškas *aš pati nieko nemačiau ir nežinau, tik girdėjau*. Dažnai pasikartojantis motyvas skamba lyg ir pasiteisinimas, lyg ir noras atsiriboti nuo įvykių, tarsi persikūnijimas į prašalaitį, o ne dalyvį: *Nee, nežinau. Nu gal ir buvo tokių, bet mano aplinkoj tai tokie nebuvo*.

Antra, pačios moterys konstatuoja, kad įvykis turėjo trauminių pasekmių: *Pradžioj buvo sunku. Pradžioj buvo sunku, kai pagalvodavom apie tuos, kur pažįsti ir kur mokykloj kartu ejom, ir taip, būdavo, eini gi gatvėj, iš čia eidavom per visą miestą ir matydavom ir vaikus tuos, ir viską, tai būdavo klaiku pradžioj. Sunku labai.*⁵⁵ Janina, pavyzdžiui, sąmoningai pripažįsta trauminių efektą jautusi visą likusį gyvenimą: *Gaila man visą laiką jų. Kai į Panevėžį važiuoji, žinau, kad ten kapai yra labai dideli tų žydų. Tai vis pagalvoju. Labiausiai tai man tų mažų vaikų gaila. Kaip tėvam širdį skaudėjo, kai žinojo, kad ir vaikeliai jų visi žus. Man vaikų vis labai gaila, aš ir jei filmą pamatau, jei skriaudžiamas bus vaikas per televiziją, kai rodo, tai aš tokio filmo nežiūriu. Man labai gaila mažų vaikų būna ir man žydai stovi vis atminty, mažūs vaikai, kaip jiem buvo sunku.*⁵⁶ Ona atkuria negatyvius ir slegiančius vaikiškus jausmus iškart po tragedijos, net ir nesuvokdama jos reikšmės: *Kad dar per daug*

maža aš buvau tokiem dalykam, nelabai susigaudžiau ir nelabai man... Tik vat žinau, kad labai išgyvenau, kad va sušaudė, kad nebėra, kad Malkos nebėra, žodžiu, man labai tas toks. Ir man taip negera būdavo, kai aš į klasę nueinu ir pamatydavau jų tuos batukus po to, po pokalbio su tėveliu, ir man labai būdavo nemalonu, kažkaip man, žodžiu nu taip...⁵⁷

Kad tai ne vien dabartinės perspektyvos nulemta pozicija, patvirtina ir kiti ženklai – ilgos pauzės, atsidūsėjimai, pakitęs balso tembras, netgi ašaros. Be to, iš nerišlių atsakymų matyti, kad apie tai ilgai tylėta: *Klaiku buvo, žinok, klaiku. Gi jie tokie pat žmonės. Ir vaikai, ir kai pamislyji [pagalvoji] tokių vaikų, tokių gražių mergyčių, net klaiku. Kad ir tuos dabar mano klasiokus.*⁵⁸

Nustačius tokius požymius, reikėtų neatmesti galimybės, kad giliausia tyla, lydinti Holokaustą Vabalninke, rodo jeigu ne didžiausią traumuojantį šio įvykio efektą, tai bent jau neįveiktą sociokultūrinę traumą. Paminėjus, kad trauminė patirtis yra susidūrimas su pasaulio absurdu, verta pabrėžti, kad joks kitas karo ir pokario laikotarpio įvykis savo alogiškumo užtaisais bei mastu neprilygsta bendruomenėje vykdytoms žydų žudynėms. Nė viena pateikėjų negalėjo paaiškinti Holokausto įvykių, atsisakė sprauti jį į supaprastintas schemas ir pabrėžė savo pasimetimą ir nesupratimą: *Aš taip tiksliai, kai kada paskaitau kai kur, bet kad niekas tiksliai taip ir nepasako. <...> Dėl ko juos šaudė. Aš vis norėdavau sužinot, bet tikros teisybės ir nežinau iki*

⁵⁵ Interviu su Vanda iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 22 d.

⁵⁶ Interviu su Janina iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 7 d.

⁵⁷ Interviu su Ona iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 25 d.

⁵⁸ Interviu su Valerija iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 18 d.

šiol.⁵⁹ Valerija, pavyzdžiui, pabrėžė pyktį susiklosčius neįveikiamoms absurdiškoms aplinkybėms: *Nu, labai pasipiktinę. Labai pasipiktinę buvo žmonės, dauguma žmonių buvo pasipiktinę. Kaip gali, tai kuo jis kalta, kad jis gimė žydu? Nu negali žmonės ir protu suprast, kaip gali šitaip? Vaikus. Sakytum, kokia šaika [gauja] banditų. O dabar valstybė taip elgiasi su kita tauta, nu tikrai.*⁶⁰

Nors remiantis penkių amžininkų pasakojimais galima daryti tik labai atsargius apibendrinimus apie Holokausto vertinimą ir poveikį čia gyvenusiems lietuviams, aki-vaizdu, kad įvykiai iki šiol nėra suvokti ir pagrindinis klausimas *kodėl?*, tiek stipriai išreikštas Janinos atveju, tiek neartikuliuotas kitų pateikėjų pasakojimuose, dar ir šiandien trukdo sklandžiai kalbėti žydų tema. Išanalizavus amžininkų pasakojimus apie Holokausto įvykius Vabalninke ir jų vertinimą, galima pagrįstai teigti, kad tai pirmiausia yra trauminės atminties diskursas.

Sovietmečio sąlygos

1944 metų rugpjūtį visas tuometinis Vabalninkas jau buvo užimtas sovietinių okupantų. Kurį laiką rusų kareiviai apsistojo Vabalninke, dalis vietinių šį laikotarpį išgyveno išsikėlę į gretimus kaimus. Iškart po karo užfiksuoti keli liudijimai apie susidūrimą su išgyvenusiais Vabalninko žydais sako, kad jie buvo nusiteikę geranoriškai. Pavyzdžiui, Ona Vilniuje netikėtai susidūrė su buvusiu parduotuvės savininko sūnumi Davimu, kuris siūlė visokeriopą pa-

galbą ieškantis darbo. J. Žitkevičiūtė mini Maksiuką Jackaną, norėjusį pasilikti savo gerų pažįstamų kaimynų lietuvių šeimoje, kurie jam buvo artimesni už gimines⁶¹. Taip pat ir Vabalninko vaistinės vedėjas Ilja Govšovičius savo prisiminimuose dėkoja jį glaudusiems žmonėms⁶². Po karo su nauja žmona grįžo ir Vabalninke iki pat mirties pragyveno Skokas⁶³. Taip pat kurį laiką miestelyje gyveno grįžę broliai Vaineriai, o ir persikraustę į Kauną grįždavo aplankyti draugų, ypač gerai sutarė su J. Daubaro šeima. Vanda prisimena: *Kai jis atvažiuodavo pas Daubarą, ateidavo ir mus aplankydavo. Tetės nuotraukas mirusio parodė, tai jis ten žmogus ir apsiverkė, skaitosi, kad pas jį daug metų išdirbo, nuolatinis darbininkas buvo.*⁶⁴

Vis dėlto sovietmetis atnešė ilgalaičių permainų. Labai pakito miestelio demografinė ir socialinė sudėtis. Pirmoji naujakurių banga jau 1945 metais – tai daugiausia aplinkinių kaimų gyventojai, kurie, anot vietinių atsiminimų, neretai dirbo *skrebais*. Pamažu Vabalninkas prisi-taikė prie naujos sistemos sąlygų, pradėjo kurtis naujos įstaigos, iš kurių ryškiausia ir daugiausia naujų darbo vietų suteikusi – žemės ūkio mokykla (technikumas). Visu

⁶¹ Janinos Žitkevičiūtės laiškas muziejininkei Rozai Bieliauskaitei, Vilnius, 1992-12-21, in Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus (toliau – VŽMP), b. 982, l. 12.

⁶² I. Govšovičius, 1967, p. 271–274.

⁶³ Skokaus istorija įdomi, nes, grįžęs į Vabalninką po karo, jis visiškai atsisakė savo žydiškos tapatybės. Kaimynė netgi nežinojo, kad jis buvęs grynas vabalninkietis, nes jo žmona buvo rusų tautybės. Iš tikrųjų Skokas turėjo šeimą, ji užfiksuota tiek J. Daubaro fotografijose, tiek amžininkų atsiminimuose (Valerija mini lankiusis pas vargingai gyvenusią Skokaitę), tačiau išgyveno vienintelis ir, matyt, apie savo asmeninę tragediją niekam nepasakojo.

⁶⁴ Interviu su Vanda iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 22 d.

⁵⁹ Interviu su Janina iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 7 d.

⁶⁰ Interviu su Valerija iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 18 d.

sovietiniu laikotarpiu vietinių gyventojų gretas pildė atvykėliai iš įvairių Lietuvos rajonų, kurie save su Vabalninku retai tapatina ir neturi ryšių su istorine miestelio atmintimi⁶⁵, o tuo metu senieji vabalninkiečiai lygia greta nyko.

Vienas iš atminties perdavimo veiksnių, nors ir ne visada specialiai ar sąmoningai sukonstruotas siekiant formuoti tradiciją, yra erdvė⁶⁶. Erdviniai žydiškos atminties ženklai Vabalninke išliko, tačiau buvo transformuoti. Viena sinagogų paversta viešąja pirtimi, kita atliko parduotuvės, vėliau šarvojimo salės funkcijas. Senosios žydų kapinės sovietmečiu buvo visiškai apleistos, o šalia įrengtas sąvartynas siekiant užmaskuoti kitą kolektyvinei atminčiai svarbią vietą – partizaninių kovų dalyvių palaidojimus. Tačiau ryškiausi užmarštį skatinę veiksniai nebuvo fiziniai.

Kolektyviniu mastu tai buvo oficialaus ideologizuoto sovietinio diskurso rėmai. Į juos netilpęs žydiškasis naratyvas buvo sąmoningai išstumtas iš viešojo atminties lygmens: *Matai, apie visus šituos dalykus nelabai kas anksčiau ir šnekėdavo. Žinai, tarybiniais laikais.*⁶⁷ Idealiomis sąlygomis žmonės savo prisiminimus gali patikslinti ir suderinti kitų individualių arba kolektyvinių prisiminimų kontekste⁶⁸. Tačiau šiuo atveju individualiai atminčiai nesuteikti bendri prasminiai akcentai⁶⁹ nesant kolektyvinio konteksto. Remiantis pateikėjų atsakymais, tik tarp labai artimų žmonių

buvo dalijamasi atsiminimais apie žydus: *Nu, kažkaip lankai savo kapines, vaikštai ten su drauge po savo kapus ir prisimeini, būdavo, ir žydų kapus. Ir pagalvoji, o kur dabar tie mūsų, su kuriais mes kartu augom, kur jų kapai, kur jų kauleliai.*⁷⁰ Tokiomis sąlygomis egzistavę negausūs perduotos atminties fragmentai buvo labai skirtingi ir kolektyviniu lygmeniu prilygintini užmarščiai. Pavyzdžiui, labai skirtingus naratyvus atskleidžia Aldonos ir Stasės pasakojimai, kuriuos jos girdėjo savo šeimose. Vienu atveju: *Atvirai pasakius, lietuvių tokių kaip žydų sunku rasti. Nes tikrai, kur jau buvo žmonės geri, tai geri.*⁷¹ Kitu: *Jie nieko nedirbdavo, moterys tai absoliučiai nieko nedirbdavo, <...> jų niekas nemylėjo, žydziokai, žydziokai sakydavo.*⁷² Taigi individuali atmintis apie žydus pasiekė tik komunikacinės atminties formą, kuri, jeigu perduota šeimoje, išliko gana nestereotipuota ir įvairi, tiesa, beasmenė⁷³, o tarp kitų plito vos keliais pabirais fragmentais: *Tai būdavo, nu kaip mes ten kai pacanėliai [vaikigaliai] kaip lakstydavom gatvėm, ten vieną nugirsti, kitą nugirsti, tokie taip ir eidavosi viskas.*⁷⁴ Individualiu lygmeniu dar daugiau padarė paprasčiausia baimė, kuri skatino visišką tylą net ir šeimoje⁷⁵: *Visi tylėjo. O ką ži-*

⁶⁵ Tokią poziciją išdėstė ne iš Vabalninko kilę pateikėjai Arvydas, Gitana, Valė, Audronė į klausimą, ar laiko save vabalninkiečiais, atsakę neigiamai.

⁶⁶ I. Šutinienė, 2013, p. 285–286.

⁶⁷ Interviu su J. Š. iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 28 d.

⁶⁸ H. Vitkus, 2005, p. 55.

⁶⁹ Tokią visuomeninio konteksto funkciją nurodo I. Šutinienė, p. 57–62.

⁷⁰ Interviu su Ona iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 25 d.

⁷¹ Interviu su S. V. iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 22 d.

⁷² Interviu su A. S. iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 22 d.

⁷³ Nė vienas iš antros kartos pateikėjų negalėjo nurodyti konkretaus žydų tautybės asmens ir kalbėjo apie juos apibendrintai.

⁷⁴ Interviu su J. Š. iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 28 d.

⁷⁵ Tokį teiginį, kad artimiausiems žmonėms daug kas nepasakyta siekiant juos apsaugoti, plėtoja ir J. Jonutytė, L. Būgienė, 2013, p. 12.

*nai, tu leptelsi taip, kitas iš pavydo gal ir neteisingai kažką tai sugalvojęs leptels, ir tu nukentėsi. Čia gi buvo tokie metai, tokie laikai, kad tik tu tylėk bil [kad tik] negauni per pakaušį.*⁷⁶

Panašu, kad sovietmečiu pati istorinė situacija neleido kolektyvinei atminčiai apie žydus visavertiškai egzistuoti. Re-tais atvejais galima kalbėti nebent apie kolektyvinę šeimos atmintį, labai įvairią, epizodišką ir be jokių bendrų prasminių akcentų viso miestelio mastu. Dažniausiai karo metų įbauginti gyventojai rinkosi tylą, kaip saugiausią variantą. Kartu ir norėdami sunkiai galėjo papasakoti istoriją, nežinodami, kaip ją vertinti ir paaiškinti. Taigi, kalbant apie antros kartos vabalninkiečių atmintį, galima išskirti daugumą, kuri beveik nieko nebežinojo, ir mažumą, kuri turėjo detalesnes istorijas, tačiau tylėjo. Tokiame kolektyvinės tylos fone naujai atvykusiems gyventojams net ir norint buvo sunku sužinoti apie miestelio praeitį.

Nepriklausomybės laikotarpis

Istorinės atminties atgaivinimo ir tapatybės paieškos viešajame Vabalninko diskurse prasidėjo Sąjūdžio laikais. Vykstant šiam procesui, atsirado tam tikri atminties kultūros ženklai. Jiems bendra tai, kad, pavyzdžiui, paminklai tremtiniam, rezistentams, stogastulpiai, žymintys miestelio sukaktis, ir atminimo lentos atsirado išimtinai „iš apačios“, aktyvių ir sąmoningų vietinių gyventojų iniciatyva, dažnai net ne visai oficialiomis priemonėmis, kai, pavyzdžiui, užsakymą paminklinei lentai kompozitoriui Juozui Naujaliui, viršinin-kui atsiskaičius, tik slaptai priėmė ir įvykdė

⁷⁶ Interviu su S. V. iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. kovo 22 d.

metalo dirbtuvių darbininkai⁷⁷. Paminklas, žymintis senąsias žydų kapines, buvo vienišas, „nuleistas iš viršaus“⁷⁸, ir prie jo niekada nevyko atmintį atpalaiduojančios ceremonijos. Tuo pat metu aktyviai keisti ir gatvių pavadinimai. Šiuose viešosios atminties ženkluose absoliučiai dominuoja lokali, o ne valstybės istorija. Anot viešosios atminties tyrimą miesteliuose atlikusios R. Čepaitienės, panašia logika, akcentuoti ne valstybės, o vietos mastu svarbius įvykius ir asmenybes, pasižymi dauguma Lietuvos miestų bei miestelių⁷⁹. Savotiškas žymių žmonių „kultas“ iškelia ypatingos vietos, tačiau ne žmonių bendrumo idėją. Tyrusi pasienio miestelius J. Jonutytė rašo, kad tokia strategija byloja apie rimtus bendruomenės narių istorinio tęstinumo pertrūkius⁸⁰.

Kaip teigia J. Jonutytė, rašytinis tekstas turi galią ištraukti užgniauztas atmintis, bet tik tokiu atveju, jeigu jis yra skaitomas toje bendruomenėje⁸¹. Išleistas specialus albumas, skirtas Vabalninko žydams, vietinio susidomėjimo nesulaukė, tik viena iš kalbintų moterų išvis žinojo apie jo egzistavimą. Smulkesniuose vietinių gyventojų paruoštuose Vabalninką reprezentuojančiuose leidiniuose žydiškasis paveldas arba visai ignoruojamas, arba niekaip nefigūruoja. Ir kukliame Vabalninko pristatyme bendruomenės interneto puslapyje⁸² nė žodžiu neužsimenama apie žydiškąjį paveldą.

⁷⁷ *Sąjūdis Vabalninke*, 2008, p. 28.

⁷⁸ Kartu su Lietuvos žydų bendruomene valstybinis muziejus pažymėjo gausybę žydų kapinių jidiš ir lietuvių kalbomis. S. Sužiedėlis, Š. Liekis, 2013, p. 323.

⁷⁹ R. Čepaitienė, 2013, p. 254.

⁸⁰ J. Jonutytė, L. Būgienė, 2013, p. 219.

⁸¹ *Ibid.*, p. 56.

⁸² <http://vabalninkas.puslapiai.lt/vabalninkas.htm>

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, Vabalninko žydų palikuonys ne kartą lankėsi miestelyje⁸³, domėjosi artimųjų gimtine, lankė senąsias kapines. Būta iniciatyvų kataloguoti antkapius, sekta žymių Vabalninko žydų pėdomis⁸⁴. Giminaičiai bandė užmegzti ryšius su senaisiais vietiniais gyventojais, deja, tas ryšys nutrūkdavo pastariesiems mirus. Tokie apsilankymai kartais pastebėti, kartais praleisti pro akis. Apie neigiamą vietinių požiūrį į apsilankančius žydus užsimena buvusi Vabalninko gyventoja, žydus gelbėjusios šeimos dukte T. Giedrikaitė: *Skaudu būdavo išgirsti, kaip žmonės, pamatę mašiną kieme, su panieka sakydavo, kad vėl pas mus „tie žydai atvažiavo“*⁸⁵. Taigi apkalbų, didesnių ar mažesnių, būta.

Iš pateiktos informacijos matyti, kad žydiškoji Vabalninko istorija yra nustumta į periferiją. Kad ir ką žiūrėtume – gatvių pavadinimus, atminimo lentas, paminklus, muziejaus ekspoziciją, spaudą – žydai niekur netraktuojami kaip iš tiesų svarbus Vabalninko istorijos dėmuo. Tuo metu kiti trauminės atminties elementai – pokariniai rezistentai bei tremtiniai – aiškiai išlindo į šviesą, jeigu ir nesvarstant šių temų kritiškai, tai bent suvokiant, kad to negalima pamiršti. Nesant suinteresuotai ir iniciatyviai vietinei grupei ar asmeniui, keli išoriniai bandymai prakalbinti kolektyvinę atmintį apie žydus nesulaukė atgarsio ar tęstinumo vietinėje bendruomenėje. Vis dėlto aštrūs atminties kampai ir egzistuojančios nuoskaudos tuose bandymuose prasibrovė ir parodė, kad individualioje atmintyje žydai, o ypač Holokaustas, paliko gilų rėžį. Tačiau kadangi atmintis apie žydus nearti-

kuliuota kolektyvinių atminties lygmeniu, nepavyksta jos įforminti ir atminties kultūroje. Dingo ne tik žydų bendruomenė, bet nunyko ir lietuvių vabalninkiečių šeimos, savo šaknimis siekiančios tarpukario laikus: *Labai gi ir pasikeitę, daugybės vabalninkiečių nebėra tų senų, nauji žmonės atsikėlę, o tie, kurie dar užsilikę, gi išmirę visi. Daugybė išmirę. Aš to jaunimo nebepažįstu, nes jie užaugo, kai aš jau išėjau pensijon, tai jų nebepažįstu.*⁸⁶ Tik nedidelė dalis dabartinės bendruomenės yra istorinis tęsinys kadaise čia gyvenusios lokalsios bendruomenės. Iš tos mažos dalies keletas gyvų liudininkų šiandien jaučia atotrūkį ir nepripaimą. Tokioje aplinkoje nėra su kuo dalytis atsiminimais, nes naujoje bendruomenėje šie žmonės yra svetimi.

Išvados

Vabalninko atvejis parodė, kad po lokalsios bendruomenės kolektyvine užmarštimi apie čia gyvenusius žydus slepiasi įvairiapusis istorinis, kultūrinis, socialinis ir psichologinis procesas. Įterpus dabartinį vabalninkiečių atminties apie žydus diskursą į istorinį miestelio kontekstą, galima daryti prielaidą, kad šiandienė užmarštis būseną susiklostė dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmoji – neįveikta sociokultūrinė trauma (dramatiškas ir nepaaiškintas lūžis kasdienėje patirtyje). Antroji – dėl karo nuostolių, priverstinės ir savanoriškos migracijos iš pagrindų pakitusi miestelio gyventojų sudėtis sovietmečiu. Tarpusavyje susipynusios jos sudarė situaciją, kai marginali individuali atmintis apie žydus neranda vietos naujųjų Vabalninko kartų kolektyvinėje atmintyje, nes ji svetima daugumos gyventojų tapatybėms.

⁸³ O. Šoblinskienė, 2006, p. 4.

⁸⁴ Pavyzdžiui, žymaus rabino E. M. Šacho tėvų.

⁸⁵ I. Kontrimavičiūtė, 2014, p. 8–9.

⁸⁶ Interviu su Valerija iš autorės asmeninio archyvo. 2014 m. vasario 18 d.

Tačiau tebeegzistuojama erdviniuose ženkluose ir senųjų gyventojų susvetimėjimo būsenose, atmintis apie žydus ir Holokaustą kuria neartikuluotą įtampą, kuri pasireiškia nesąmoningu šios temos vengimu. Svarbu, kad individualiose amžininkų perspektyvose sunkiai apčiuopiami kaltės ir atsakomybės motyvai, kurie dažniausiai kyla šiandienėse viešose diskusijose apie lietuvių dalyvavimą Holokauste. Vis dėlto dauguma gyventojų nacių okupacijos metais nedideliuose miesteliuose tebuvo pasyvūs stebėtojai, todėl atminties trauma

pirmiausia sietina su staigiu socialiniu ir kultūriniu lūžiu, kuris paliko su juo susidūrusiems žmonėms neatsakytą klausimą „kodėl?“ ir negebimą virškasdienės patirties sutalpinti į socialinius rėmus. Todėl šiai atminčiai taip ir nepavyko nuosekliai įsitvirtinti kolektyviniu lygmeniu. Remiantis tokia prieiga Holokausto tyrimuose skleidžiasi dar mažai analizuotos kryptys, kurios galėtų, pavyzdžiui, apimti susidorojimo su šia trauma strategijas. Vieną jų – nesąmoningą užmarštį – ir atskleidė Vabalninko atminties tyrimas.

BIBLIOGRAFIJA

Ankersmit F. R., 2005 – F. R. Ankersmit, *Sublime Historical Experience*, Stanford University Press, 2005.

Assmann I., 2008 – J. Assmann, „Communicative and Cultural Memory“, in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, New York, 2008, p. 109–118.

Atkinson P., Hammersley M., 2007 – P. Atkinson, M. Hammersley, *Ethnography: Principles in Practice*, 3rd ed., London: Routledge, 2007.

Aull-Davies C., 1999 – C. Aull-Davies, *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others*, London: Routledge, 1999.

Benezer G., 1999 – G. Benezer, „Trauma Signals in Life Stories“, in: *Trauma and Life Stories: International Perspectives*, London: Routledge, 1999, p. 29–44.

Berenis V., 2000 – V. Berenis, „Holokaustas ir lietuvių istorinė sąmonė“, in: *Politologija*, 2000, Nr. 3 (19), p. 3–24, [prieiga internetu], in: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2000~1367158931191/DS.002.0.01.AR-TIC>, [2016-13-17].

Bernard H. R., 2006 – H. R. Bernard, *Research Methods in Anthropology*, 4th ed., Oxford: AltaMira Press, 2006.

Bubnys A., 2009 – A. Bubnys, „Trumpa holokausto Lietuvoje istorija, istoriografija ir bibliogra-

fija“, 2009, [prieiga internetu], in: <http://genocid.lt/centras/lt/891/a/>, [2016-03-17].

N. Cohen, 1995 – N. Cohen, „Lietuvių požiūris į žydus per katastrofą“, in: *Atminties dienos*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 217–222.

Confino A., 1997 – A. Confino, „Collective Memory and Cultural History: Problems of Method“, in: *The American Historical Review*, 1997, vol. 102, no. 5, p. 1386–1403, [prieiga internetu], in: <http://www.jstor.org/stable/2171069>, [2016-03-17].

Čepaitienė R., 2013 – R. Čepaitienė, „Nacionalinis pasakojimas versus lokalis istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 254.

Ellen F. R., 1984 – F. R. Ellen, *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*, London: Academic Press, 1984.

Govšovičius I., 1967 – I. Govšovičius, „Esu dėkingas“, in: *Ir be ginklo kariai*, Vilnius: Mintis, 1967, p. 271–274.

Halbwachs M., 1980 – M. Halbwachs, *The Collective Memory*, New York: Harper & Row Colophon Books, 1980.

Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m., 2011 – *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, sudarytojas

Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011.

Jie gyveno Vabalninke: 1925–1941, 2009 – *Jie gyveno Vabalninke: 1925–1941*, sudarytojai Dalija Epšteinaitė, Izaokas Zibucas, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2009.

Jonutytė J., Būgienė L., 2013 – J. Jonutytė, L. Būgienė, *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

Kontrimavičiūtė I., 2014 – I. Kontrimavičiūtė, „Žydų tragedija – egzaminas sąžinei“, in: *Panevėžio balsas*, 2014, Nr. 4, p. 8–9.

Lietuvos žydai: istorinė studija, 2012 – *Lietuvos žydai: istorinė studija*, sudarytojai Samuel Barnai et al., Vilnius: Baltos lankos, 2012.

Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys, 2001 – *Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys*, sudarytojas Alfonsas Eidintas, Vilnius, 2001.

Mardosa J., 1995 – J. Mardosa, „Lietuvių ir žydų santykiai Lietuvos miesteliuose ir kaimuose (1920–1940)“, in: *Atminties dienos*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 375.

Portelli A., 1991 – A. Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York, 1991.

Sąjūdis Vabalninke, 2008 – *Sąjūdis Vabalninke*, sudarytoja Angelė Skeberdytė-Jurevičienė, Panevėžys, 2008.

Sužiedėlis S., Liekis Š., 2013 – S. Sužiedėlis, Š. Liekis, „Conflicting Memories: The Reception of the Holocaust in Lithuania“, in: *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, University of Nebraska Press, 2013, p. 319–351.

Šakenis K., 1935 – K. Šakenis, *Vabalninkas ir jo apylinkė praėityje – iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo*, Kaunas: Lietuvos istorijos draugija, 1935.

Šoblinskienė O., 2016 – O. Šoblinskienė, „Interesantai Vabalninke“, in: *Žolinės Varpai*, 2006, Nr. 10, p. 4.

Štromas A., 2001 – A. Štromas, „Holokaustas – žydų ir neżydų patirtis“, in: *Lietuvos žydų žudynių*

byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys, Vilnius, 2001, p. 452.

Šutinienė I. et al., 2003 – I. Šutinienė et al., *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.

Šutinienė I., 2013 – I. Šutinienė, „Komunikacinė atmintis Lietuvos didžiuosiuose miestuose“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 385–483.

Šutinienė I., 2002 – I. Šutinienė, „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“, in: *Filosofija, sociologija*, 2002, Nr. 1, p. 57–62, [prieiga internetu], in: <http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2002/1/57-62.pdf>, [2016-13-17].

Šutinienė I., 2004 – I. Šutinienė, „Žydai ir Holokaustas Lietuvos miestelių kolektyvinėje atmintyje“, in: *Lokalijs bendrijos tarpdalykinis požiūriu*, Vilnius, 2004, p. 59–68.

Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2013 – „Vabalninkas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 24 t., 2013, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 489.

Vitkus H., 2005 – H. Vitkus, „Istorinė atmintis ir holokaustas: problemos samprata“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1, p. 51–64, [prieiga internetu], in: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367153049949/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>, [2016-13-17].

Vitkus Z., 2012 – Z. Vitkus, „Hektoras Vitkus: „Holokausto atminimas – tai ne vienkartinis ritualas““, in: www.bernardinai.lt, 2012, [prieiga internetu], in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-10-17-hektoras-vitkus-holokausto-atminimas-tai-ne-vienkartinis-ritualas/88859>, [2016-13-17].

Žvirgždas S., 2000 – S. Žvirgždas, *Vabalninko metraštininkas – Juozas Daubaras*, 2000, [prieiga internetu], in: <http://www.photography.lt/lt.php/Metrastis?met=15>, [2016-03-17].

XX amžiaus Vabalninkas: datos, įvykiai, žmonės, 2007 – *XX amžiaus Vabalninkas: datos, įvykiai, žmonės*, sudarytojas Algirdas Garbaskas, Panevėžys, 2007.

THE OBLIVION OF HOLOCAUST AS HISTORICAL PROCESS: THE CASE OF VABALNINKAS' DWELLERS

Šarūnė Sederevičiūtė

S u m m a r y

This article presents a micro-history research based on the collective memory of North Lithuania's township Vabalninkas. The main target was the Catholic Lithuanians' memory concerning the profuse Jewish community which used to live in the town. This memory formed from around 1930's to current day (2015). Based on the conducted research the aim is to reveal a process which formed a current amnesiac situation of memory and explain it.

First, the effect of Holocaust on the Lithuanian part of Vabalninkas community was analysed through interviews with witnesses. Second, the conditions of the Soviet period were reconstructed, which shaped particular discourse of memory. Finally, some attempts to arouse the memory about Jews after Lithuania's independence as well as current situation are presented. The questions of the research were as follows: could we say that there is a collective memory concerning Jews in Vabalninkas today? What are the main features of the memories about Vabalninkas Jews? In which layers of memory (individual, collective, public) Vabalninkas' Jews appear? Why? What historical circumstances could have determined the current condition of township's community memory?

The case of Vabalninkas showed that an ambiguous historical, cultural, social and psychological process lurks under the local community's collective Jewish amnesia: first – sociocultural trauma

(dramatic and unexplainable fracture in everyday experience); second – fundamental demographic changes during Soviet times caused by war losses as well as voluntary and forced migration. Tangled together they created a situation where marginal individual memory about Jews does not find any place in the collective memory of the newer generations of Vabalninkas people since it is alien to the majority of population's identities. However, it still exists in spatial signs and older population's feelings of alienation further creating unarticulated tension expressed by unconscious avoidance of *Jewish* topic. It is important to note that in individual perspectives of Holocaust contemporaries it is hard to grasp any signs of guilt or responsibility which are prominent in present public discussions about Lithuanians' role in the Holocaust. The majority of population during Nazi occupation were only passive observers so the traumatic memory should first be attributed to social and cultural break which left people with an unanswered question *why* and made them unable to insert this extraordinary experience into social frames.

Following this approach some untouched issues emerge in the Holocaust studies which could, for example, focus on the strategies of coping with this trauma. One of these strategies, unconscious oblivion, was revealed by researching the memory of Vabalninkas.

Itėikta 2015 08 27

Parengta skelbti 2016 04 08